

Simon Portmann. *Zwischen Wissensverbreitung und wirtschaftlichem Profit: Eine Nachdrucker-Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Buchwissenschaftliche Beiträge*, 102. (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2022.) X, 400 s. ISBN 978-3-447-11890-3.

Patisk a jiné podoby pirátství (ve smyslu porušování duševního vlastnictví) byly vždy a stále jsou fascinujícím tématem pro historiky nejrůznějšího zaměření, tedy specialisty na hospodářské, literární nebo sociální dějiny, na dějiny práva, masmédií nebo na antropologii čtení. To souvisí do značné míry s dvojí rolí duševního vlastnictví: šíření uměleckého artefaktu nebo vědomosti je žádoucí jak pro autora, tak i pro konzumenta a možná i pro celou společnost. Oproti tomu stojí jeho komercializace, která má zajistit přežití vydavatelských a nakladatelských struktur i autorů. V případě masmédií roste s recepcí i prestiž autora a vydavatele, což platilo jak pro 18. století, tak pro současnost. Na rozdíl od 18. století je však autorské právo v 21. století plně rozvinuto a zároveň šíření znalostí již není vázáno na materiální podobu tištěného textu, nebo dokonce knihy. Každý badatel, který někdy použil ZLibrary, LibGen nebo podobné servery, tuší, jak báječné by bylo bádání, nebýt mezinárodních nakladatelství a vydavatelských konglomerátů, které nabízejí práce publikujících badatelů za vysoké ceny za digitální kilo (nebo „balík“). A ne každý region světa, každá země a každá univerzita si je může dovolit, nemluvě o jednotlivých výzkumnících a studentech. A to už není tak daleko od podmínek 18. století.

Tento konflikt „mezi šířením vědomostí a ekonomickým ziskem“ evokuje také hlavní název monografie Simona Portmanna o „společenství patiskářů“ v druhé polovině 18. století na německém jihozápadě v okolí Württemberska. Portmann svou vydanou disertační práci otevírá úvodem, ve kterém představí otázku, metodu, přehled bádání a pramennou situaci; po něm následuje přehled „předpokladů pro přetiskování knih“ přibližně do roku 1750. Třetí kapitola (61–194) se zabývá historickou rekonstrukcí „reprintérských snah v Karlsruhe, Tübingenu a Reutlingenu“ ve vztahu k vládnoucím domům zejména v Badenu (Karlsruhe), ve Württembersku (Stuttgart), v říšském městě Reutlingen a k říšským institucím ve Vídni, ve Frankfurtu a v Řezně. V centru pozornosti jsou snahy sestavit, s pomocí císařského privilegia vydat a prodat levné sbírky nejnovější literatury, a to většinou německojazyčných básníků; v březnu 1778 však Christian Gottlieb Schmieder (Karlsruhe) a Johann Georg Fleischhauer (Reutlingen) získali také privilegium na *Recueil des œuvres choisies des beaux esprits de la France tant prosaïques que poetiques – Sammlung der besten französischen Schriftsteller und Dichter*, který skutečně začal vycházet (s. 76). Čtvrtá kapitola (195–348) je věnována postavení knihtiskařství „Mezi hospodářským ziskem a šířením vědění“. Tento název kapitoly, který je kupodivu prakticky totožný s podtitulem celé knihy, pak poněkud zamotaně pokračuje: „implikace knihtisku mezi diskursem a praxí v druhé polovině osmnáctého století“. Zabývá se debatou o patisku (4.1), výrobou a cenou přetištěných děl (4.2), jejich distribucí (4.3), recepcí (4.4), politikou úřadů v oblasti přetisku (4.5) a reprezentací tohoto fenoménu v literatuře a obrazech (4.6), přičemž občas opakuje zjištění z „historické“ třetí kapitoly. Na konci knihy nacházíme výhled na počátek 19. století (kap. 5) a závěr (kap. 6).

Práce navazuje na řadu starších prací. Za zmínku stojí především dvě studie Bernda Breitenbrucha, které byly publikovány s odstupem 45 let¹ a na které Portmann opakovaně odkazuje, a novější práce Ulrike Anderschové k diskusi o patisku.² Portmann však tyto práce doplňuje rozsáhlým vlastním výzkumem. Jde nejen o dobrou práci s dobovou literaturou, ale především o široké bádání v archivech v jihozápadním Německu (Reutlingen, Tübingen, Karlsruhe, Stuttgart atd.); z vídeňských archivů se možná dalo vytěžit více, ale v rozsahu disertační práce samozřejmě nelze udělat vše.

Hlavní slabinu knihy naznačilo již dvojité použití formulace „mezi šířením vědění a hospodářským ziskem“ – svazek by si zasloužil nejednu redakci navíc. S nadsázkou řečeno je stav této disertace po stylistické a jazykové stránce horší než jazyková úroveň patisků, o kterých pojednává a u kterých existovala dokonce určitá *culture of upgrade*³ například tím, že se do patisku občas zapracovala *errata* původního vydání. Uvést všechny chyby v Portmannově knize by vystačilo na spoustu stránek. V českojazyčné recenzi má pouze smysl vyjmenovat nejdůležitější typy chyb: dochází k tomu, že autor sám ztrácí přehled v příliš dlouhých souvětích, což může vést k opakování nebo vynechání slov a k nesrozumitelnosti celých vět. Dost často zůstala v citacích chybně přečtená slova z archivních pramenů (např. s. 94, 165) a žádný redaktor se nepozastavil nad nesmyslností výsledných vět stejně jako nad chybně použitými slovy od nejběžnějších (např. „ebenfalls“ místo „auch“) až k latinismům, které má autor naneštěstí ve velké oblibě (např. místo „rozšířené“ používá „extendiert“). Stejně tak občas zůstaly dvě varianty jednoho příjmení takřka v jedné větě (Weygand – Weigand, s. 130; Gellerts Schriften – Gerllerische Werke, s. 91, pozn. 169). V neposlední řadě se problém nedostatečné redakce týká i historických okolností. Autor si třeba spojuje podzimní veletrh s nedělí (s. 154), a to zřejmě jen proto, že byl pojmenován podle mše ke svátku sv. Michala („Michaelismesse“), splete si „Kontor“, což je místnost, s účty („Konto“, s. 129) a tak podobně. Jinde se vyskytuje zdvojený údaj o formátu knihy: „in acht Oktav“ (s. 161), kde mělo být správně buď „in 8“ nebo „in Oktav“, resp. „im Oktavformat“.

Ani struktura knihy není zcela jasná. Celkem srozumitelná je funkce třetí kapitoly: má jít o historické pojednání o patiskařích a jejich činnosti. Ale ani zde se autorovi ne vždy podařilo strukturovat velké množství archivních, bibliografických a literárněhistorických nálezů tak, aby byl text dobře čitelný a aby se čtenář orientoval v hlavních vývojových liniích patisku a v logice systému přetiskování a odporu proti němu. Ještě více to platí pro obecnější závěry: autor často schovává velice zajímavá konstatování v poznámkách pod čarou, místo aby je na prominentních místech, např. na konci kapitoly nebo celé knihy zdůraznil. Další z poznatků schovaných na málo viditelných místech (zde v pozn.) je skutečnost, že předplatné a subskripce byly (a vlastně ještě jsou) dobrými strategiemi, jak předcházet pirátství tím, že si nakladatel zajistil prodej značné

¹ Breitenbruch, Bernd. „Der Karlsruher Buchhändler Christian Gottlieb Schmieder und der Nachdruck in Südwestdeutschland im letzten Viertel des 18. Jahrhunderts.“ *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 9 (1969), 643–732; Týž. „Johann Martin Millers Romane und ihre Nachdrucke. Mit Beiträgen zu den Reutlinger und Tübinger Nachdruckern.“ *Jahrbuch des Freien Deutschen Hochstifts*, 2013, 83–145.

² Andersch, Ulrike. *Die Diskussion über den Büchernachdruck in Deutschland um 1700 bis 1815*. Geistiges Eigentum und Wettbewerbsrecht 138. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018.

³ Tento pojem si půjčuje Portmann z knihy Johns, Adrian. *The intellectual property wars from Gutenberg to Gates*. Chicago: The University of Chicago Press, 2009.

části nákladu ještě před vytištěním knihy. Dalším příkladem může být otázka možných příčin toho, proč císařské úřady patisk přehlížely či dokonce podporovaly prostřednictvím privilegií. Není vzhledem k jejich čím dál menší autoritě pochopitelné, že chtěly poskytnout ochranu pouze nakladatelům, kteří se obraceli na císaře a jeho instituce (tedy zejména Reichsbücherkommission se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem, ale do jisté míry i frankfurtský knižní veletrh, který v druhé polovině 18. století záhy ztratil své vůdčí postavení, zatímco Lipsko se stalo střediskem literárního dění v Říši)? A že privilegia jsou udělována těm, kteří svými žádostmi dodávají váhu a prestiž císařským, resp. říšským úřadům? Autorita se přece reprodukuje pouze tím, že ji jako takovou někdo uznává. A nové lipské centrum – jeho nakladatelé, tiskaři, autoři a jejich veletrh – starou autoritu už nehodlali uznávat, ale sázeli na teritoriální privilegia ve smyslu „Landrecht bricht Reichsrecht“ (s. 144) a na své dominantní tržní postavení.

Další otázka je, kdy měl patisk ekonomický smysl a kdy ho přestal mít. Odpověď je naznačena v souvislosti s „koncem tübingského přetisku firmy Balz a Schramm“, aniž by byl v závěru knihy znovu zdůrazněno, že přetiskování bylo finančně zajímavé jen do té doby, dokud nebyly kapacity tiskáren plně využity původními díly (175–177). Když inovativní nakladatel Johann Friedrich Cotta nechával ke konci století tisknout stále úspěšnější antologie nebo periodika jako Schillerův časopis *Die Horen* či *Tübinger Gelehrte Anzeigen* Georga Heinricha Reiße, přestaly tübingské tiskárny Balz a Schramm z vlastní vůle zaměstnávat své lisy přetisky. Nelze tedy uvažovat o tom, že přetiskování cizích knih je mimo jiné indikátorem slabého knižního trhu a literární komunikace? A že producenti reagují na tento útlum tím, že nabízejí (třeba i imitace nebo přetisk cizího) zboží levně, byť s horší kvalitou, i když tím riskují ztrátu prestiže a postavení v daném poli?

Zásadní otázkou, která byla již v současných debatách hojně diskutována a již se v posledních letech věnovali středoevropští badatelé,⁴ je ta, do jaké míry byly patisky a pirátská vydání původních německých děl klíčovými médii pro rozvoj německy čtoucího publika na literárních periferiích (což zde nechápeme nijak teritoriálně, nýbrž spíše strukturálně). Zde můžeme i na základě bohemikálních materiálů potvrdit, že studie Simona Portmanna o jihozápadoněmeckých „reprintérských spolcích“ v Karlsruhe, Reutlingenu a Tübingenu a jejich sítích může být, ba zcela jistě je, důležitým podnětem pro podrobnější výzkum literární komunikace v českých zemích.

Záhy po uvolnění cenzury Josefem II. totiž české gubernium vydalo nařízení, aby „všechny tituly knih, které se objeví na veletrzích, byly řádně zaznamenány a zaslány guberniu.“⁵ V těchto dnes jen zčásti dochovaných seznamech, které vznikly za účelem dohledu nad zásobováním prostého lidu tisky, zcela podle očekávání převažují tradiční a hojně čtené žánry jako např. katechismy, modlitební knížky, letáky, brožury, knihy

⁴ Například Simon-Szabó, Agnes. „Nach- und Raubdrucke deutscher Originalwerke als maßgebende Medien der Herausbildung eines Deutsch lesenden Publikums um 1800 in Siebenbürgen.“ *Ungarn-Jahrbuch* 29 (2008), 99–110.

⁵ „Alle Titel der auf den Jahrmärkten erscheinenden Bücher sollen ordnungsmäßig aufgezeichnet und der Landesstelle eingesendet werden. Verordnung in Böhmen vom 23. November 1781.“ Viz Kropatschek, Joseph, ed. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung*. Wien: Johann Georg Moesle, 1785–1789, sv. 1, 547.

lidového čtení, písňě apod., které byly všudypřítomné, a tudíž obtížně kontrolovatelné a podezřelé z pověřivosti a neosvícenosti. Ale mezi drobnými knihkupci (jimiž byli většinou kramáři, vetešníci, kupci se smíšením zbožím, kteří na trzích v Plzni, Kadani, Mělníku, Mšeně nebo i Stráži pod Ralskem obchodovali mimo jiné také s knihami) se nacházel například také Johann Georg Gröbel z České Lípy, který nabízel mnohem více než tradiční směs populárního čtiva: díla Ludovica Antonia Muratoriho, Abrahama a Sancta Clara a kromě dvou lékařských spisů i soubor knih o architektuře, stavitelství a pevnostech či Pelzlův životopis Karla IV. Ve svém sortimentu, který nabízel i v Žatci nebo Liberci, měl také spisy G. W. Rabenera (1714–1771), Ewalda von Kleista (1715–1759) nebo Albrechta von Hallera (1708–1777). Nabídka dále zahrnovala slavné žijící autory, jako byl Chr. M. Wieland (1733–1813) nebo Sophie von la Roche (1730–1807). Dále pak epos *Der Messias* F. G. Klopstocka (1724–1803), *Von der Güte und Weisheit Gottes in der Natur* Heinricha Sandera (1753–1782), tragédie a básně Chr. F. Weiße (1726–1804), básně J. W. L. Gleima (1719–1803), sbírku krátkých próz *Skizzen* Augusta Gottlieba Meißnera (1753–1807), bestseller *Siegwart. Eine Klostergeschichte* J. M. Millera (1750–1814) a Goethovy spisy. Tato dodnes známá díla německé literatury neměl J. G. Gröbel v původních vydáních, nýbrž vesměs v levnějších patiscích z Karlsruhe vydaných během posledních šesti let. S trochou nadsázkou lze tvrdit, že bez patisků, které tehdy nebyly ilegální, byť jejich existence měla značný podíl na tom, že se rozvíjela diskuse o autorském právu, by se moderní literatura dostala na český venkov o několik let později.⁶

Fakt, že se Schmiederovy patisky prodávaly již v roce 1781 na českém venkově, poukazuje také na to, že je mylný Portmannův názor, že velkoobchodník Wucherer ve Vídni byl rozhodujícím partnerem pro šíření jihoněmeckých patisků v habsburských zemích. Wucherer, původem sám z oblasti kolem Reutlingenu, se přestěhoval sice již v roce 1779 do Vídně, kde však až v roce 1783 získal velkoobchodní licenci a až od roku 1786 inzeroval Schmiederovu knihovnu ve *Vídeňských novinách*. V roce 1789 musel Vídeň kvůli nekalým obchodům opustit (s. 87–91).

Portmannova disertační práce o bádenských, württemberských a reutlingenských knihtiskařích tak přináší velké množství materiálu, zčásti zcela nového. Škoda jen, že její četba není kvůli nedostatečné redakci tak snadná, jak by měla být. Rejstříky místních názvů a osob však při orientaci v knize pomáhají. Určitě stojí za to se jí zabývat, byť s kritickým odstupem, a nechat si jí inspirovat ve výzkumu toho, jaká – třeba i náročnější – četba se nabízela méně zámožným vrstvám, kdo tyto „sbírky nejlepších básníků“ vlastně koupil, kdo je pak četl a jak.

Michael Wögerbauer

 <https://orcid.org/0000-0002-8730-7907>

⁶ Autor recenze připravuje důkladnou analýzu seznamů knižní nabídky na mimopražských trzích kolem roku 1781 pro grantový projekt „Posilování ‚okraje‘ v historiografii čtení. Perspektiva českých zemí, 1750–2021“ (GA ČR 22-146655).